

TÕLKE MÕISTE DÜNAAMIKAST

Elin Sütiste. Tõlke mõiste dünaamikast tõlketeaduses ja eesti tõlkeloos. Dissertationes semioticae Universitatis Tartuensis 13. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 184 lk.

Möödunud aasta lõpus, 14. detsembril 2009, kaitses Elin Sütiste Tartu Ülikooli semiootika osakonnas filosoofiadoktori kraadi väitekirjaga, mille sõnastatud eesmärk on analüüsida tõlke mõiste dünaamika avaldumisvormi tõlketeaduses ja eesti tõlkeloos (lk 8¹). Keelend *tõlge* tähistab töös nii protsessi (tõlkimist) kui ka selle saadust (tõlget), pidades silmas tõlketeaduse arengu- ja ehk ka inglise *translation*'i tähistusloogikat. Tunnistanud tõlketeaduse keskseks metodoloogiliseks probleemiks võimetuse sõnastada oma uurimisobjekti, ühendab väitekirja tõlke(protsessi) olemuse mõistmisel tõlketeaduse vahendid tõlkesemiootika omadega ja jõuab tähenduse, tõlgendamise ja tõlkimise mõisteid üksteisele lähendades arusaamiseni tõlkegevusest kui kommunikatsiooniprotsessist, milles inimese puhul kannavad semiootilisi funktsioone kõik viis meelt. Produktist protsessi suunas liikumine tuletab analoogia korras meelde kultuuriuurijate kavallust: tahtmata opereerida terminiga, mis võib definitsioonist sõltuvalt osa kultuuri uurimisobjektina vastuvõteta-

¹ Leheküljenumbrid sulgudes viitavad dissertatsiooni lehekülgedele. Et numeratsioon pole teose ulatuses läbi, on artiklite puhul lisatud pealkirjade lühendid (Processual Boundaries..., Roman Jakobson..., „Hea tõlke” konstrueerimine..., Märksõnu eesti tõlkeloost...). Väitekirja sissejuhatavale osale on viidatud ilma pealkirjata.

matuks kuulutada, soovitatakse kultuuri mõista pigem kujuneva/kujutletud nähtuse kui stabiilse olekuna ja loobuda diskreetseid üksusi märkivast kontseptist, uurides selle asemel kultuurilisi protsesse, kultuurilist mõju jmt.

Doktoritöö tervikuna – teemaarendusest vormistamiseni – esitleb rahuliku ja ranget mõtlemist. Pretendeerimata lõplikkusele, tahtmata teha või öelda kõike korraga ja jõuda kõlavate järeldusteni, valmistab dissertatsioon ette professionaalse tõlkesemiootiku või -teadlase karjääri, sealhulgas eesti tõlkeloo kirjutamist, kirjutab viimasesse kaks sissejuhatavat peatükki ja peab silmas iseenda teoreetilist vastupidavust, mis lubaks kirjutada järgmisi. Huvi teooria vastu on pragmaatiline. Sissejuhatus sedastab, et nii kultuuri-semiootikas kui ka deskriptiivses tõlketeaduses (viimane on rakenduslikku tõlketeadust kõrvale jättes väitekirja kitsam tõlketeaduslik valdkond) ei arene teooria vaakumis, vaid tihedas seoses konkreetse materjalil põhineva uurimusega (lk 10). Konkreetne materjal on ajakirjas Eesti Kirjandus ja Looming XX sajandi esimesel poolel ilmunud tõlkeemalised kirjatööd. Teorias on kõige rohkem dialoogi otsitud Peeter Toropiga, kelle töös saavad kokku kultuurisemiootika ja tõlketeadus, viimase puhul nii teooria kui ka ajalugu.

Väitekirja põhiosa moodustavad neli artiklit: koos Peeter Toropiga kirjutatud „Processual Boundaries of Translation: Semiotics and Translation Studies”, avaldatud 2007. aastal ajakirjas Semiotica (eestikeelne versioon „Tõlke-

teadus, semiootika ja tõlkeprotsessi pii-rid" ilmus sama aasta Keele ja Kirjanduse juulinumbris); „Roman Jakobson and the Topic of Translation: Reception in Academic Reference Works", ilmunud 2008. aastal ajakirjas *Sign Systems Studies*; „„Hea tõlke" konstrueerimine tõlkekriitikas (ajakirjas Eesti Kirjandus aastail 1906–1922 avaldatud tõlkearvustuste põhjal)", ilmunud 2008. aastal Maris Kirme ja Rein Veidemani toimetatud kogumikus „Kriitika diskursus: minevik ja tänapäev" Tallinna Ülikooli toimetiste sarjas „Acta Universitatis Tallinnensis"; „Märksõnu eesti tõlkeloost 1906–1940: tõlkediskursust organiseerivad kujundid", ilmunud Keeles ja Kirjanduses 2009, nr 12.

„Vajadus taidetõlke ajaloo kirjapanekuks kasvab iga aastaga," kirjutas Peeter Torop 1980. aastate lõpul. Nüüd on meil väitekirja kolmanda ja neljanda artikli näol esimest korda lugeda ühe tõlkija või ühe kirjanduse retseptiooni piire ületav uurimus, mis peab silmas tõlkeloo kirjutamist.

Kuni Loomingu esimese numbri ilmumiseni 1923. aastal oli Eesti Kirjandus ainus eesti kirjandus- ja humanitaarajakiri, mille väljaandjaks oli laiapõhjalisem kirjandusinstituut ja mis ilmus järjepidevalt pikka aega järjest, erinevalt näiteks Noor-Eesti rühmituse ajakirjadest („Hea tõlke" konstrueerimine..., lk 104). Nii on üsna loogiline otsida Eesti Kirjanduses ajavahemikus 1906–1922 ilmunud tõlkearvustusest (neid on 62) vastust küsimusele, missugune oli hea tõlge XX sajandi esimeste kümnendite ettekujutuses. Tõlkekriitikat avaldati arvustuste rubriigis. Tõlkearvustuste kirjutajaid oli paarikümne ringis, kõige produktiivsem oli pikaaegne peatoimetaja Jaan Jõgever 44 arvustusega. Tema (ega teiste) hinnangutes ei ole nähtud ainult personaalset sisu, vaid ka sotsiaalset, ajastuspetsiifilist mõõdet (lk 28). Vastus küsimusele, missugune on

„hea tõlge" Eesti Kirjanduse arvustustes, lubab öelda, missugune oli tõlke tollase mõiste prototüübi-definitsioon (lk 16).

Tõlke ühe olulisema hindamiskriteeriumina on materjali analüüsis välja tulnud tõlke funktsioon vastuvõtvas kultuuris, s.o tõlkeid hinnati vastuvõtva kultuuri loogikast lähtudes. Selget vahet tehti kõrge kultuurilise väärtusega tõlkel ja „pornografilisel turukirjandusel" („Hea tõlke" konstrueerimine..., lk 119), kusjuures tõlkekirjanduse kvaliteet pidi olema algpärandist kõrgem. Tõlkele keskenduvat analüütilist, kahte teksti omavahel võrdlevat kriitikat on vähe, selle asemel luuakse kolmveerandis arvustustest („Hea tõlke" konstrueerimine..., lk 124) seoseid tõlgitud teose ja eesti kultuuri vahel, tõlkeid käsitletakse oma kultuuri tekstidena.

Väitekirja viimane, „Märksõnade" artikkel toetub kognitiivlingvistilisele eeldusele, et kõnepruuk kannab teavet hoiakute ja mõtlemisviiside kohta, ja annab kirjandusajakirjades kasutatud metafoorseid keelendeid analüüsides teada, kuidas eesti kultuuris kuni Teise maailmasõjani tõlgetest kõneldi. Tõlkimist mõtestati kolme suurema kujundirühma – kunsti, kaubanduse ja ümberistutamise – kaudu (Märksõnu eesti tõlkeloost..., lk 14).

Väitekirja annab metoodilise ülevaate eesti tõlkeloo ühest perioodist, sidudes materjalist tuletatud tõlgete diferentseerimise parameetreid tänapäeva eestikeelse tõlketeaduse (Peeter Toropi tõlkekriitika tüüpide, tema tõlkeloo koostamise programmi) ja rahvusvahelise praktikaga.

Kahtlemata eesti tõlkeloo vajaduses, on vajaduste ja võimaluste kokkulangetamine siiski kahtlane. Sestap algab väitekirja tuumosa targu võimalikku auditooriumi avardades artiklitega, mis on kirjutatud inglise keeles. Esimeses, Peeter Toropiga kahasse kirjutatud artiklis, on Elin Sütiste osa seotud ees-

kätt Roman Jakobsoni teadusliku panuse analüüsiga.

„Ettekujutus R. Jakobsonist kui paljude valdkondade jaoks mõjukast teadlasest on muutunud juba stambiks,” kirjutab Elin Sütiste. Et humanitaaria tänane argipäev on postjakobsonlik, saab sissejuhatavate üldainete kuulamise järel aru tõepoolest ka see bakalaureuseüliõpilane, kes hiljem magistritööd ei kirjuta. Roman Jakobsoni kommunikatsioonimudeli ja keele kuue funktsiooniga algavad keele-, kirjan- ja tõlketeooria kursused, kui loetelu rohkem kui poolikuks jätta. Jakobson ise on määratlenud end moodsate distsipliinide ranget iseseisvust võõristades vene filoloogina. Tema kirjelduskeeli on aga laenanud ka teised teadusharud antropoloogist semiootikani.

Jakobsoni panus tõlketeadusesse on kolme tõlkeviisi eristamises, mille ta esitas esmakordselt 1952. aastal antropoloogide ja lingvistide konverentsi lõppsõnas (*Processual boundaries...*, lk 204, märkus 2). See oli murrangupunkt tõlketeaduses, muutes tõlkimise lingvistilisele märgile tähendust andvaks semiootiliseks protsessiks. Jakobsoni mõistekasutus ei ole ühemõttelist rangust isegi tema krestomaatilistes töedes. Tõsiasi seletamiseks on väitekirja sissejuhatuses ilmekas joonealune märkus Jakobsonilt endalt: „Mina järgin ikka oma kadunud õpetajat A. M. Peškovskit, kes ütles: „Ärme nägele[me] terminoloogia üle, kui teil on nõrkus uute terminite vastu, siis kasutage neid. Minu poolest nimetage midagi kas või „Ivan Ivanovičiks”, nii kaua kui me aru saame, mida te silmas peate” (lk 25). Jakobson teeb selle, mida ta silmas peab, oma lugejale justkui lahkelt selgeks, kuigi tema perspektiivi hilisemad ja vahel poleemilised edasiarendused kinnitavad, kui väga sõltub arusaamine lugejast. Jakobsoni tüpologia pidev ümbersõnastamine käib tõlketeaduse arengudünaamika

juurde kui invariantne tõsiasi, millega arvestada.

1952. aasta konverentsi lõppsõna saab kanoonilise kuju 1959. aastal ilmunud artiklis „On Linguistic Aspects of Translation”. Ennekõike sellele kirjatoole ja 1960. aastal ilmunud artiklile „Linguistics and Poetics” (kus on kirjas kommunikatsiooniskeem) on rajatud Jakobsoni lingvistika, tõlketeaduse ja semiootika retseptsioon, kui otsustada nimetatud distsipliinide akadeemiliste teatmeteoste² põhjal (kuigi Jakobsoni personaalbibliograafias on kokku 686 nimetust). Niisuguse, akadeemilise uurimuse pealiskaudsusele viitava tulemuseni jõuab Elin Sütiste artiklis „Roman Jakobson and the Topic of Translation”. Artiklist tuleb välja ka kvantitatiivsete meetodite väärtus humanitaarias: neid kasutamata ei saa olla ka kindlaid postulaate. Valimi läbi vaatamine on olnud töömahukas, aga ülevaatliku teadmise saab. Jakobsoni tööde mainimise tuvastamine on olnud eeltöö: „... põhieesmärgiks on kirjeldada ja analüüsida seoseid, mida loovad aka-

² E. R. A s h e r (ed.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. 10 vols. Oxford: Pergamon Press, 1994; M. B a k e r (ed.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London–New York: Routledge, 1998; P. B o u i s s a c (ed.), *Encyclopedia of Semiotics*. New York–Oxford: Oxford University Press, 1998; W. B r i g h t (ed.), *International Encyclopedia of Linguistics*. 4 vols. New York–Oxford: Oxford University Press, 1992; K. B r o w n (ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second edition. 14 vols. Amsterdam etc.: Elsevier, 2006; H. K i t t e l, A. P. F r a n k, N. G r e i n e r, T. H e r m a n s, W. K o l l e r, J. L a m b e r t, F. P a u l (eds.), *Übersetzung. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. Teilband 1. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2004; R. P o s n e r, K. R o b e r t i n g, T. A. S e b e o k (eds.), *Semiotik. Ein Handbuch zu den zeichentheoretischen Grundlagen von Natur und Kultur*. 4 vols. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1997–2004; T. A. S e b e o k (ed.), *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*. 2nd ed. 3 vols. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 1994.

deemilised teatmeteosed Roman Jakobsoni ja tõlkimise teema vahel. ja selgitada välja, kas ja kuidas seostatakse R. Jakobsoni arusaamu tõlkimisest tema vaadetega keelele ja kommunikatsioonile üldisemalt” (lk 8).

Lingvistikaentsüklopeedias on kokku 33 artiklit, kus võinuks siduda Jakobsoni ja tõlketeema, seost on nimetatud viies. Jakobson seotakse tõlketeemaga sel juhul, kui märksõna on seotud viimasega, kui artikli keskmes on Jakobson, tõlketeemat jutuks ei võeta. Semiootikaalastes teatmeteostes on analoogilisi artikleid kuus, kusjuures Jakobson on tõlketeemaga ühendatud neljas. Neist kahe artikli fookuses on tõlkimine, kahes Jakobson. Tõlkeentsüklopeediate 218 artiklist viitab Jakobsonile 35. Märksõna *Roman Jakobson* tõlkeentsüklopeediatest otsest puudub. Jakobsoni ja tõlketeema seostamisel piirduakse viitega Jakobsoni töödele, kusjuures ülekaalukalt „Tõlkimise lingvistilistele aspektidele”,

mida mainitakse teatmeteoste valikus kokku 47 korda „Lingvistika ja poeetika” 18 viite vastu ning kõiki teisi tekste on nimetatud ühel korral.

Kui Jakobson on nii „kasutamata”, siis on Elin Sütiste leidnud oma tundmatu maa, mida avastada. Ta kirjutab: „...siinkirjutajale teadaolevalt seni põhjalikumalt läbiuurimata teema on Jakobsoni tõlkealaste vaadete seosed tema kommunikatsioonimudeliga. Märkusi selles suunas leidub peamiselt vaid poeetilise funktsiooni ja luule tõlkimatuse väite kokkuviimisel.... Jakobsoni enda töödest ilmneb, et tõlkimist peab ta eeskätt metakeeleliseks operatsiooniks, mis tavaliselt puutub peamiselt keele referentsiaalsesse ehk kognitiivsesse funktsiooni, milles keel sõltub kõige vähem grammatikast” (lk 26). Võimalusi Jakobsoni uurimiseks loetleb väitekirjuri veelgi, mis lubab loota huvide ja võimaluste õnnelikku kokkusaamist.

ANNE LANGE

MEISTERLIKULT TIMMITUD MÕISTEINSTRUMENTAARIUM

Dan Ben-Amos. Kommunikatsioon ja folkloor. Sator 9. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, Eesti Folkloori Instituut, 2009. 368 lk.

Mustale raamatukaanele on kirjatud valge pealkiri, punane autori nimi, pilku püüavad kaks lindu – endelindude kujutised, millest olümpilise juttu kogumiku neljateistkümnendas artiklis. Eestikeelse lugeja käsutuses on nüüd tervelt viieteist tööd juhtivalt ameerika folkloristilt Dan Ben-Amoselt, kes on artiklid ise spetsiaalselt eesti keeles avaldamiseks välja valinud, nagu Mare Kõiva eessõnas kirjutab.

Artiklid on valminud suhteliselt pika

aja jooksul. Folkloori vaatlus kontekstis, žanriküsimuste avamine ja juudi narratiivide analüüsid pärinevad 1970. aastatest. 1980. aastate töid esindavad essee folkloori mõistest, arutlus motiivi üle, heebrea kirjanduse ja rahvaluule suhteid vaagiv käsitlus ning uurimus Nigeeria edode loomasümboolikast. Folkloori olemuse uus läbivalgustus ja uued küsimused motiivi mõiste kohta ilmusid esimest korda 1990. aastatel. Autori tahtel oskuslikult struktureerituna moodustavad eri aegadel ilmunud artiklid harmoonilise koosluse.

Dan Ben-Amos on läbi töötanud väga palju allikaid, et mõista ja selgitada nii kolleegidele kui ka laiemale üldsusele, mis on rahvaluule ja selle toimi-

mise eripära. Nende asjade tundmaõppimisel on nüüd abiks ja ühtlasi kohustuslikuks lugemiseks raamatu esimesed neli artiklit: „Folkloori defineerimine konteksti kaudu” (1971), „Kontekst’ kontekstis” (1993), „Folkloori mõiste” (1983) ja „Asi on nimes” (1998). Kõigis neis väljendub veendumus folkloori protsessuaalsusest. Ben-Amos kirjutab ka kontekstilistest konventsioonidest (lk 18), sest olulised on „määrangud nii aja, paiga kui ka seltskonna kohta, kus folkloorne tegevus toimub”. Iseenesest pole selle peale ju keeruline tulla, autorgi kinnitab oma väidet muuhulgas viitega Koguja sõnadele: „Igale asjale on määratud aeg, ja aeg on igal tegevusel taeva all” (Kg 3: 1).

Dan Ben-Amosega kaasa mõeldes ei peaks olema põhjust laskuda liialdustesse, nagu on juhtunud kontekstiuurimisest hoogu sattunud teadlastega, kes kuulutasid arhiivipõhise uurimisviisi iganenuks ja arhiivitektid surnud tekstideks. Ütleb ju Ben-Amos – nüüd juba selges eesti keeles: „Kontekstianalüüsi seisukohalt ei esine teksti ja konteksti vahel lahknevust” (lk 29). Kontekstianalüüs lisab mõõtmeid interpretatsioonile, sest võtab arvesse kogu kultuurilist, sotsiaalset ja situatsioonilist konteksti. Neid aspekte – leitavaid ja konstrueeritavaid – on võimalik ja vajalik kirjeldada folkloori igasuguste olekute ja väljenduste, esituste ja isegi arhiivitektide ümbruses.

Eesti rahvaluuleteaduse uurimistraditsiooni kohaselt koolitatud folkloristile, kes ei pelga nimetada rahvast rahvaks ning pidada rahvaluulekogusid (rahvuslikuks) rikkuseks, on omajagu hämmastav 1990. aastate teisel poolel Ameerika Folkloori Seltsi aastakoosolekutel üles kerkinud häbenemisdiskussus ehk Ben-Amose sõnadega „nutulaul folkloori teemal” (lk 59). Ben-Amos avab selle diskussiooni esilekerkimise asjaolusid. Mõistet *folkloor* hakati pidama takistuseks teadusharu arenemise-

le ja väljapääsu nähti valdkonna nime-tuse muutmises. Ilmus artikleid, kus senine mõiste *folk* asendati näiteks terminiga *vernacular* ja ka distsipliini nime harjumuspärasel kujul pigem väl-diti. Lugejale selgub, et kuna ingliskeelne *folklore* on tavakasutuses järkjärgult omandanud „ekslilike ja ebaots-tarbekate arusaamade kogumi” tähenduse (lk 71) ja peab samaaegselt olema teadusala nimetus, siis sedavõrd on asi tõepoolest nimes. Distsipliini ümber-nimetamise pooldajate teine argument oli seos natsionalistlike ideoloogiatega, millest tuleks distantseeruda. Folkloori olemuse sõnastas Ben-Amos juba 1970. aastate algusest peale uudselt („folkloor on väikeses rühmas toimuv kunstiline kommunikatsioon” – lk 21), ta lausa tühistas senised definitsioonilised tunnused: traditsioon, suulisus ja kollektiivsus. Seevastu teadusala nime-tust pole tema argumentatsiooni kohaselt vaja ümber vahetada. Ben-Amos vastab „kõlava jaatusega” oponendi küsimustele, kas peaksime säilitama eriala nimetuse (lk 70).

Žanriküsimustele on pühendatud artiklid „Analüütilised kategooriad ja etnilised žanrid” (1976), „Žanrikontseptsioonid folklooris” (1976) ning „Kas vajame (folkloristikas) ideaaltüüpe?” (1992). Etnilised žanrid on Ben-Amose järgi pärimusrühma omapoolsed eristused, kultuurilised kommunikatsiooniviisid, mis toimivad folkloori grammatikana. Folkloorivormide piiritlemise katsed uurimispraktikas näitavad, et etnilised žanrid ei ühti üldjuhul „nende liigitamiseks loodud analüütiliste kategooriatega” (lk 90). Kokkusobimatuse alusena nimetab Ben-Amos kõrvutatavate kommunikatsioonüsteemide sise-mise loogika, kognitiivsete kategooriate erinevust. Siin märgib teoreetik lausa meie-vormis, missuguse vea meie, folklooriuurijad, sealjuures teeme: üritame rahvapäraseid liigitussüsteeme üldistada objektiivseteks mudeliteks. Žanri-

süsteemide selgitusviise on Ben-Amose järgi olnud nelja liiki: temaatiline (kui võrd koondub samu teemasid käsitlev aine ühte žanrisse), holistlik (žanride vormiliste struktuuride avastamine; siia paigutab Ben-Amos näiteks Vladimir Proppi folkloorianalüüsi), arhetüüpne (kultuuriülestest universaalsetest arhetüüpide otsimine, näiteks André Jolles ja tema lihtsad vormid) ning funktsionaalne (kultuuriliste kogemuste kategoriseerimine, sisuks see, kuidas inimesed rahvaluulevormi tajuvad). Nende põhjaliku historiograafilise iseloomustuse järel tõstab ta esile etniliste žanride eritlemise vajalikkuse, sest kommunikatsioonikategooriad – väljendusvormid ja nende tajumine – ei ole erinevates kultuurides kaugeltki ühesugused. See tõsiasi on ajendanud küsima, kas žanride mõistmine teatavate ideaaltüüpidenäiteks Lauri Honko, on vajalik. Sellised katsed loodavad küll korrastada rahvaluule „žanrimõistete paabelit”, kuid kas on vaja luua sellist unifikseeritud kunstlikku süsteemi? Need mõisted esindavad ju ikkagi „just nende inimeste vaateid ja ideid, kes räägivad lugusid, laulavad laule ja kasutavad vana sõnu. Need mõisted annavad edasi nende inimeste kultuurilist subjektiivsust ja mõtteid oma sõnumite tähenduste kohta. Neis mõistetes sisalduvad ebajärjekindlused on elu ja mõtete ebajärjekindlused, nende mitmemõttelisused on kõneldava keele ja rääkimisviisi osaks” (lk 160–161).

Ben-Amos ei eita siiski vajadust tegelda analüütilise liigitamisega, mis teenib tema sõnul mitmesuguseid uurimiseesmärke. Folkloristikas on žanre nähtud klassifikatsioonikategooriatena (lk 120), püsivate vormidena (lk 124; kas evolutsiooniliselt, funktsionaalselt või struktuuril-morfoloogiliselt), arenevate vormidena (lk 129) ning diskursuse vormidena (lk 132). Andnud igatüüpi ajaloolise ülevaate, jõuab Ben-Amos

järeldusele, et esile toodud mõistmis- ja käsitlussuunad on rahvaluule teoreetilise süsteemi osa. Et omalt poolt lahendada suulise pärimuse žanriprobleemi, peab ta võimalikuks üldistada žanrid kultuurilisteks kognitiivseteks kategooriateks (lk 133).

Motiivi kui rahvaluuleteaduse peaaegu igapäevamõiste üle arutlemiseks pakuvad abi kaks artiklit: „Motiivi mõiste rahvaluules” (1980) ja „Kas folklooris on üldse motiive?” (1995). Nagu Ben-Amosele omane, saame siingi ammendava ajaloolise sissevaate niihästi mõiste määratlusse kui ka selle rakendustesse eri uurimisparadigmade raames. Kuigi Ben-Amos asus oma hilises motiivile pühendatud artiklis pooldama pigem mõistet *sümbol*, huvitab folkloriste jätkuvalt küsimus minimaalsetest narratiivüksustest, vaadeldagu neid siis kas struktuure uurides või sümboliseid tähendusi tuvastades.

Neli käsitlust esindavad Ben-Amose panust juudi rahvaluule uurimisse. „Juudi huumori ”müt”” (1973) võiks selgitada, mis teeb juudi anekdoodid eriliseks. Mõistagi on artikli idee siiski märksa analüütilisem: anda juudi huumori etnograafia, kirjeldada pilkamist kogukonna enda võrgustikus. „Žanrieristused *haggadas*” (1980) kujutab endast etnilise žanrisüsteemi informatiivset ja metodoloogiliselt eeskujulikku uurimisenäidet. „Talmudi luiskelood” (1976) heidab valgust selles žanris rakendatavatele võtetele, kuid ka lugude struktuurile ning levikuviisidele. „Natsionalism ja nihilism: kahe heebrea kirjaniku suhtumine folkloori” (1981) uurib folkloori ja kirjanduse vahelisi kvaliteedierinevusi üldisemalt ning folkloori ja kirjanduse kontaktide dokumenteerimise mõnigi kord komplitseeritud juhtumeid üksikumalt.

Kogumiku kaks viimast tööd on uurimisenäited edo visuaalsest ja verbalsest kunstist ning Benini jutustamistraditsioonidest.

Raamatusse lipsanud vigade parandamiseks oleks tekstiga vaja teha interaktiivset tööd. Tuleb avada viies artikkel ning selles musta markeriga peita märkuses 5 lk 171 ülearused *n*-tähed: autor, kellele Ben-Amos viitab, on Jason (samuti artikli kasutatud kirjanduse loetelus lk 201). Niisugune viga ei tohi kindlasti meil levima hakata. Õnneks leidub teistes artiklites sama autori õige nimekuju. Kui juba parandama hakatud, siis ka lk 53 võiks kirjutada Paredes selle asemele, kes seal praegu on. Teine asjaolu, mida küll ei saa parandada, on kõite kalduvus laguneda. Selle vältimiseks on mõistlik edaspidises folkloristitegevuses vajalikud kirjakohtad tähistada värviliste kleepsudega juba esimesel lugemisel.

Et raamatut igapäevases erialatöös vaja läheb, on ilmne. Muidugi ei ole

Dan Ben-Amose kirjutised meie rahvaluuleuurijatele tundmatud, kuigi enne 1990. aastaid ulatusid maailma teooriad eesti folkloristikasse rohkem heade soome kolleegide vahendusel. Folkloori žanrimõistete käsitlus ilmus Helsingis rahvajutu-uurimise VI kongressi materjalide hulgas (1976). Aga küllap oleks selle kasutusele võtmise katsed 1970.–1980. aastate Eestis jäänud liiga kontekstivälisteks.

Dan Ben-Amose raamat pakub metodoloogilist eeskuju, kuidas häälestada mõisteid kui folkloristlikke instrumente, ning rikastab meie teadmisi sisukate ajaloolis-kultuurilisse konteksti paigutatud uurimistäidetega.

MARE KALDA

TIIT-REIN VIITSO JUUBELIRAAMAT

Tiit-Rein Viitso. Liivi keele ja läänemeresoome keelemaastikud. Koostajad ja toimetajad Karl Pajusalu, Urmas Sutrop, Pire Teras. Tartu–Tallinn: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, Eesti Keele Instituut, 2008. 402 lk.

Tiit-Rein Viitso 70. sünnipäevaks ilmunud teos koosneb tema enda 24 uurimusest. Raamat jaguneb temaatiliselt kolme ossa: läänemeresoome keelte kujunemine (lk 15–144), läänemeresoome fonoloogia (lk 145–222) ja liivi keel (lk 223–355).

Tiit-Rein Viitso on fennougriatika ajaloo parimaid tabelite koostajaid. Mitmesuguseid tabeleid ja skeeme on selles raamatus üle saja. Tal on suuri teeneid läänemeresoome keelte omavaheliste suhete ja eriti liivi keele positsiooni kindlakstegemisel. Ta rõhutab korduvalt, et liivi keel on soome-ugri keelte hulgas mitmes suhtes ainulaad-

ne. Raamatu teeb peale muu eriliseks ka liivikeelne artikkel, milles T.-R. Viitso, toetudes suurel määral Eemil Nestor Setälä, Heikki Ojansuu, Paul Alvre, Pekka Sammallahti ja muidugi oma enese varasematele käsitlustele, vaatab, milline on liivi keele koht teiste läänemeresoome keelte seas. T.-R. Viitso rõhutab, et lõunaeeesti ja liivi keel on vanimad läänemeresoome keeled, esitades kõige olulisemate kriteeriumidena lõunaeeesti sõnade *hain* 'hein', *sain* 'sein', *käng* 'king', *sälg* 'selg' ja *mõts* 'mets' sama esisilbi vokaaliga liivi vasted ning sõnade *lats* 'laps', *kats* 'kaks', *nättü* 'nähtud', *katõ* 'kahe', *õtak* (gen *õdagu*) 'õhtu' ja *and* 'annab' erinevad kujud teistes läänemeresoome keeltes. Ta pöörab tähelepanu ka liivi *kte*-sõnade partitiivile ja illatiivile [ee *üht(e)*, *kaht(e)*] ning verbide käskiva kõneviisi ja eitusvormidele. Liivi keele vanuse tõestuseks peab ta samuti seda, et sõnadel *umärz* 'õun', *välđa* 'valge' ja *jeij*

'jää' on vasted mordva keeltes. Neid ning ka liivi ja mordva ühist daativi käänat käsitleb ta üksikasjaliselt eraldi artiklis.

T.-R. Viitso esitab läänemeresoome algkeele 13 konsonantfoneemi (lk 136). Nimekirjas ei ole klusiilide helilisi vasteid ja ainult soome sõna *sydän* : gsg *sydämen* (< **südüme-*) 'süda' põhjal on foneemiks /*ð*-spirant. Soome kirjakeel ei ole aga päris hea võrdlusalus, sest ortograafia *d* on kinnistunud siin võrdlemisi hilja rootsi keele vahendusel. Agricola märkis nii *t-d* kui ka *ð-d* ühtemoodi (*Sydemet* ~ *Sydhemet* 'südamed', *salatud* = *salatut* 'salatud', *töödh* 'tööd'). Sõna *sydän* on käsitletud mitmel korral varemgi, näiteks Merle Leppik põhjalikult oma väitekirjas.¹ Enamik uurijaid on pidanud võimalikuks, et 2. ja 3. silbi piiril on olnud geminaat *mm-*. Terho Itkonen kirjutab karjala vormidest *šüön* ~ *šeän* : gsg *šüömen* 'süda', et need tulenevad ilmselt läänemeresoome algkeele vormidest **südän* : **südümmen*, kus 2. silp oli kogu paradigmas kinnine, nii et läänemeresoome-lapi algkeele foneemi *ð* vasteks on kõikjal läänemeresoome algkeele foneemi *t* nõrgaastmeline allofoon. Aunuse vorme *süväin* : gsg *südümen* peab ta vepsa laenudeks (vepsa *südüin* : *südümen*).² Ka Tapani Lehtinen on seisukohal, et läänemeresoome algkeeles **ð*-spirant enam foneem ei olnud.³

Läänemeresoome algkeele palataliseeritud konsonante käsitledes peatub T.-R. Viitso ka eesvokaalide ees aset

¹ M. Leppik, Ingerisooime kurgola murde fonoloogilise süsteemi kujunemine. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1975, lk 18–20.

² T. Itkonen, Die Stufenwechselerhältnisse des Olonetzischen und die Entstehung der olonetzischen Mundarten. – Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars I. Acta Linguistica. Tallinn: Valgus, 1975, lk 222.

³ T. Lehtinen, Kielen vuosituhanne: suomen kielen kehitys kantaauralasta varhaisuomeen. (Tietolipas 215.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2007, lk 96.

leidnud vadja häälikumuutusel **k* > **tš*. Ta peab selle põhjuseks allofoonilist palatalisatsiooni, mis oli ka Paul Ariste seisukoht, seevastu Lauri Posti seletus põhineb muinasvene mõjul. Siin oleks võinud viidata P. Ariste ja L. Posti omaaegsele diskussioonile.

Omaette käsitluse on saanud ka läänemeresoome algkeele *h* mõistatus (lk 128–134). T.-R. Viitso peab vaheldust *s* ~ *h* läänemeresoome-balti nähtuseks.

Sõnade päritolu on käsitletud mitmes artiklis. Arutledes liivi sõna *ēlmaz* 'merevaik' algupära üle (lk 25–26, 43, 246–247), jõuab T.-R. Viitso seisukohale, et see on laenatud akadi keelest: sõnast *ellimešu* olevat saadud läänemeresoome **hellimeh*. See etümoloogia ei ole veenev, sest akadi sõna tähendus ei ole selge ega tule välja, kust on pärit rekonstrueeritud vormi sõnaalguline *h*. T.-R. Viitso viitab ka Uku Masingu oletusele, et läänemeresoome-lapi-mordva *maksa-* 'maksma' võiks olla akadi algupära (lk 26, 247). Slaavipäraseks peab T.-R. Viitso jõeime *Koiva* (*Gauja*) (< kesksõna *dveigna* < *dveigno-* 'liikuma') ning ka **hirti*-tüve (sm *hirs* 'palk') samuti nagu J. Mikkola ja E. N. Setälä (lk 248). T.-R. Viitso on vaadelnud ka võimalikke semi laene: ee *kali* 'kali, magushapu jook; õllekali' ja selle soome, liivi ja karjala vasted (ei ole viidatud Petri Kallio esitatud germaani etümoloogiale⁴), sm *karitsa* 'tall' ja selle vasted sugulaskeeltes ja ee *tall* (ja selle vadja ja võib-olla soome vaste) (lk 26, 27, 43, 248). Nende sõnade põhjal teeb ta järelduse, et läänemeresoomlaste asuala on kunagi olnud praegusest lõunapoolsem (lk 43).

T.-R. Viitso peab sõna *mets*, mille uurimislugu on väga huvitav, afrikaadi tõttu balti laenuks (lk 139). Selle sõna lapi vaste ühendas balti keeltega Johann Thunmann juba 1772. a.⁵ See-

⁴ P. Kallio, *Kalja*. – Sananjalka 1998, nr 40, lk 87–94.

⁵ J. Thunmann, Untersuchungen über die alte Geschichte einiger Nordischen Völ-

järel on uurijad käsitlenud seda vahelduvalt kord omasõnana, kord laenuna. Balti etümoloogia esitas Vilhelm Thomsen 1890. aastal (tüvi **medja-*, *medža-*, nom. *medžias*).⁶ Seda seisukohta peab balti keelte grammatikas õigeaks ka Christian S. Stang.⁷ Yrjö H. Toivonen käsitleb oma väitekirjas⁸ seda soomeugri sõnana, lükates V. Thomseni etümoloogia tagasi häälikulistel põhjustel, ja kordab seda seisukohta ka SKES-is.⁹ Ka Jalo Kalima¹⁰ ei pea balti vasteid häälikuliselt rahuldavaks ja juhib tähelepanu samojeedi vastetele. Erkki Itkonen¹¹ ühendas kõnealuse sõna ungari sõnaga *messze* 'kaugel'. Ungari keele etümoloogilises sõnaraamatus¹² on rekonstrueeritud soome-ugri algvorm **mečä* ja niisamuti UEW-s.¹³ Balti

ker. Ueber den Ursprung der alten Preussen und übrigen Lettischen Völker. Berlin, 1772, lk 90.

⁶ V. Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. En sproghistorisk Undersøgelse. (Videnskabs Selskabets Skrifter. 6. Række, Historisk-filosofiske Klasse, Afdeling I. 1). København, 1890, lk 200.

⁷ C. S. Stang, Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen. Oslo: Universitetsforlaget, 1966, lk 31.

⁸ Y. H. Toivonen, Zur Geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden Affrikaten. Helsinki, 1927.

⁹ Y. H. Toivonen, E. Itkonen, A. J. Jokki, Suomen kielen etymologinen sanakirja II. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII,2.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1958, lk 343.

¹⁰ J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 202). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1936, lk 11.

¹¹ E. Itkonen, Etymologisia lisiä. – Verba docent. Juhlakirja Lauri Hakulisen 60-vuotispäiväksi 6. 10. 1959. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 263). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1959, lk 139.

¹² A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Második kötet. H–Ó. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970, lk 442.

¹³ K. Rédei, Uralisches etymologisches Wörterbuch. Lieferung 3. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986, lk 269.

algupära poole pöördusid teineteisest sõltumatult tagasi Ralf-Peter Ritter¹⁴ ja Jorma Koivulehto, kes esitab järgmise etümoloogia: sm *metsä* < lms-lp (~ soome-ugri) **mett'sä* < blt **medja*.¹⁵ T.-R. Viitso rekonstrueerib ilma põhjendust esitamata balti pikavokaalse vormi: algblt **mēdja* > alglms **metja* > **met'sa* > (eri keeltes ja murretes) **mett'sa* ~ **mett'sä* ~ **mettsa*. Pika vokaali oletamine on tarbetu, sest ei ole võimalik tõestada, et sõna on laenatud just leedu keelest, ja siis tuleksid kõne alla ka läänemeresoome keeltes toimuda võinud pika vokaali muutused. T.-R. Viitso oletuse kohaselt sulas muutuse **ti* > **t'si* tagajärjel tekkinud sibilant ühte läänemeresoome algkeele **č*-ga ning geminaat tugevnes: **tj* > **tt's*. R.-P. Ritteri järgi toimusid muutused **tj* > **t'j* > **tt'* > **čč* > **cc*.¹⁶ SSA¹⁷ võrdleb (tõsi küll, küsimärgiga) soome sõna *metsä* lapi sõnaga *mæč'če*- ja ungari sõnaga *messze* ja tõdeb, et tegu võib ehk olla ka balti laenuga. Kaisa Häkkinen on seisukohal,¹⁸ et ungari sõna *messze* siia tõenäoliselt ei kuulu ning et balti päritolu tuleb pidada võimalikuks, sest vanade balti ja germaani laenude algupärased *dj*-tüüpi ühendid on asendatud teisteski laensõnades läänemeresoome algkeele afrikaadiga **čč*-, millest hiljem on tekkinud *ts*-ühend.

¹⁴ R.-P. Ritter, Zur urostseefinnischen sog. langen Affrikata. – Explanations Et Tractationes Fenno-Ugricae In Honorem Hans Fromm. (Finnisch-Ugrische Bibliothek, Band 3.) München: Wilhelm Fink Verlag, 1979, lk 295–296.

¹⁵ J. Koivulehto, Lainoja ja lainakerrostumia. – Virittäjä 1979, nr 4, lk 290.

¹⁶ R.-P. Ritter, Zur urostseefinnischen sog. langen Affrikata, lk 296.

¹⁷ Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 2. L–P. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1995, lk 163.

¹⁸ K. Häkkinen, Nykysuomen etymologinen sanakirja. Helsinki: WSOY, 2005.

Ka soome sõna *vieras* (eesti *võõras*) pidas T.-R. Viitso 1978. aastal balti laenuks (vrd lt *vīrs*, ld *výras* 'mies') (lk 48), aga jõudis 1995. aastal seisukohale, et see on laenatud germaani keeltest (<**vēraz*, vrd gooti *wair* 'mies', vüsk *wer*) (lk 257). Kuid vaevalt see oletus traditsioonilist etümoloogiat *vieras* < *vieri* 'äär, külg, serv' kõrvale lükata suudab.

Sõna *kõrv* on peetud soome-ugri sõnaks, aga T.-R. Viitso kaldub indoeuroopa etümoloogia poole (lk 255–256). Sellisel juhul tunduvad kokku põimuvat *kõrv*, *sarv* ja *leht*. Sõnad *kõrv* ja *sarv* lähtuvad tema järgi algindeuroopa tüvest **k'ér*, vrd lad *cervus* (< **k'erev-o-*) 'isapõder', blt-sl **kōrv-ā* > vn *копоса* 'lehm'. Siis oleks soome-ugri algkeele **korva* laenatud indo-iraani algkeelest enne, kui seal toimus muutus *k' < ś*, ning soome-ugri algkeele **šorwa* (> **sarva*/**sarvi*) pärast seda muutust (vrd algraani tüve **šrva*-¹⁹). Et sõna *kõrv* udmurdi vastel *kuar* ja komi vastel *kor*, *kur* on tähendus 'leht', siis tekib küsimus, kas permi algkeeles on toimunud areng 'leht' > 'kõrv' või 'kõrv' > 'leht'. T.-R. Viitso pooldab viimast, pidades selle tõestuseks väljendit *puud on hiirekõrvus* (~ *hiirekõrvul*), mis on peale eesti ja soome tavaline ka karjala keeles. Seda oletust tõestab veel sõna *kõrv* mari vaste, millel on tekkinud tähendus 'rohttaimede leht'; seevastu 'kõrvaleht'-tüüpi sõnade põhjal ei saa väita, et *kõrv* on muutunud sellistest sõnaühenditest lähtudes iseseisvaks sõnaks.²⁰ Et kõrvadel ja sarvedel on ühisusi, siis võib T.-R. Viitso arust oletada, et läänemeresoome-permi keeltes on toimunud semantiline areng 'sarv' > 'kõrv' sõna humoristliku kasutamise toel.

¹⁹ K. R é d e i, Uralisches etymologisches Wörterbuch. Lieferung 5. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988, lk 486–487.

²⁰ K. R é d e i, Uralisches etymologisches Wörterbuch. Lieferung 2. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986, lk 188.

T.-R. Viitso on etümologiseerinud ka sõna *mees* (lk 131–132, 257–260), mis on oma struktuurilt erandlik: selle nominatiivis on ainus algne ühesilbiline konsonanttüvi ja see on ainuke läänemeresoome sõna, kus on vaheldus *s : h* esimese silbi järel (vrd nt **kūsi* : **kūsen* 'kuusk'). Pikkade enesekriitiliste arutluste järel jõuab ta järgmisele tulemusele: germ **mēyas* (vrd mh gooti *mēgs* 'väimees', muinasskand *mágr* 'abielu kaudu meessugulane', muinasfriisi *mēch*) > **mēyās* : **mēyāsen* : **mēyāstä*, kust muutuse *s > h* ja γ -spirandi kao järel jõuti käändevormideni **mēs* : **mēhen* : **mēstä*. See on julge oletus, mis eeldab velaarfricatiiviga vormi laenamist ja mille puhul jääb seletamata läänemeresoome kadunud või säilinud lõppvokaal *-i*: vps *mež*, sm (Ganander, Lönnrot) *miesi*. Ka setu lauludes esineb *meessi*, aga see tuleneb ehk värsimõõdu mõjust. Võikski küsida, kas ka teiste keelte *-i* on pärit rahvalaulukeelest, eriti sellepärast, et sõna on erandliku struktuuriga. Nagu T.-R. Viitso mainib järelmärkuses, ei respektēeri germaani vanemate laenude sõnaraamat LÄGL²¹ seda etümoloogiat, mida tema ise endiselt õigeks peab. Igal juhul ei saa T.-R. Viitso etümoloogiat tagasi lükata LÄGL-is esitatud põhjendusega, et lahtises silbis on γ (**mēyā-sen* pro **mēkāsen*), sest läänemeresoome-lapi algkeeles astmevaheldust veel ei olnud. J. Koivulehto esitas 1988. aastal soome sõnale *mies* germaani etümoloogia, aga loobus sellest 1999. a.²²

T.-R. Viitso ühendab liivi sõna *kõps* 'jänēs' komi sõnaga *keč* ja udmurdi

²¹ S.-L. H a h m o, T. H o f s t r a, O. N i k k i l ä, Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. Band II. K.-O. Amsterdam–Atlanta, GA: Rodopi, 1996, lk 263.

²² Vt J. K o i v u l e h t o, Verba mutuata. Quae vestigia antiquissimi cum Germanis aliisque Indo-Europaeis contactus in linguis Fennicis reliquerunt. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 237.) Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 1999, lk 298, 308.

sõnaga *keć* (lähtevorm **kepcǣ*) (lk 245). Tuleks siiski pöörata tähelepanu deskriptiivsõnale *keps*.

Läänemeresoome keelte rühmitamisküsimusi on T.-R. Viitso uurinud üksikasjalikumalt kui keegi teine. Keelte uuenduste vaatlemisel on tema jaoks olulised häälikute sulandumine (nt eesti **o > *ō*) ja lõhenemine (nt *e > {*e ō}*) ja pildi teevad kirjumaks ilmselt järkjärgulist muutumist tähendav nihkumine (**š* nihkumine **h*-ks, lk 132) ja otsene muutus (nt **kt > *ht*, lk 132). Ta esitab 31 konsonandimuutuse põhjal soome-ugri keelepuu (lk 40), mis kujutab soome-ugri peamurrete teket ja kontaktide suhtelist kronoloogiat, ja nende järglaskeelte põlvkondade puu (lk 41). Selles jagunevad keeled kõigepealt lääne- ja idarühmaks ning läänerrühm lapi ja läänemeresoome keelteks. Idarühm jaguneb kesksoome-ugri keelteks ehk volga ja kama rühmaks [mari, mordva, permi, mansi ja ungari (mordva ja ungari ning hiljem permi ja mansi on samal tasandil)] ning handi rühmaks. Uurali keelkonna üllatav läänest itta laienemine esitatakse lk 71 selle põhjendusega, et teiste uurali keelerühmadega on kõige rohkem ühissõnavara läänemeresoome keeltel, nii et eristuvad järgmised rühmad: soome-lapi, soome-mordva, soome-mari, soome-permi, soome-ugri ja uurali (aluseks László Honti statistika UEW sõnavara kohta).²³

Läänemeresoome algkeele jagunemise kohta esitab T.-R. Viitso kolm alternatiivi: (1) see võis jaguneda neeva murderühmaks (maa murderühmaks, mille moodustasid vaia ja eesti, ja taro murderühmaks) ning koiva murderühmaks (liivi ja ugala); (2) ugala murderühmaks ning mere murderühmaks, mille moodustasid liivi ja neeva; (3) liivi murderühmaks ning peipsi murde-

²³ L. Honti, Statistisches zum Uralischen etymologischen Wörterbuch. – Linguistica Uralica 1993, kd XXIX, nr 4, lk 241–258.

rühmaks, mille moodustasid ugala ja neeva (lk 57). Läänemeresoome keelte hulgas eristab T.-R. Viitso 18 peamurret: liivi; lõunaeesti, põhjaeesti, idaeesti, kirde-eesti, ranniku; pärisvadja, Kukkuzi; läänesoome, idasoome; isuri; põhjakarjala, lõunakarjala, aunuse, pärislüüdi, Kuujärve; põhjavepsa ja pärisvepsa (lk 64–65). Muutusega **str > *sr* seoses esineb ka nimetus *väliskarjala*. Veel üksikasjalikum 60 uuendusel põhinev liigitus esitatakse lk 80–81. Liivi ja teiste läänemeresoome keelte ühised uuendused on tabelis 2 lk 396. Võib nõustuda T.-R. Viitso mõttega, et liivi, eesti, vadja ja mõningad soome murded on kunagi võinud moodustada tuhatkond aastat või kauemgi kestnud keele- või murdeliidu, kus eesti eri murded toimisid innovatsioonikeskustena (lk 241, 309). Võib-olla saaksid sellest lähtudes selgituse kas või lõunaeesti ja soome keele lõunapohjanmaa murrete üllatavad sarnasused.

Kolmandiku raamatust hõlmavad läänemeresoome keelte foneetika ja fonoloogia alased uurimused. Eesti ja liivi prosoodiat käsitletakse ennenägematult üksikasjalikult. T.-R. Viitso tutvustab ja kommenteerib ka Paul Ariste väitekirja „Hiiu murrete häälikud”²⁴ (lk 99–110), aga mainitud ei ole vadja keele huvitavat vokaalharmoniat, mille kohta on olemas eriuurimus, Petri Lauerma väitekirja.²⁵

Liivi keelt käsitleb T.-R. Viitso raamatus mitmes kohas mujalgi – lk 83–98 seoses läänemeresoome keelte rühmitamisega, lk 147–73 seoses läänemeresoome fonoloogia põhiprobleemidega –, aga põhjalikumalt tõuseb liivi keele esile raamatu kolmandas põhiosas „Uurimusi liivi keelest”, kus muuhulgas on

²⁴ P. Ariste, Hiiu murrete häälikud. (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis) B XLVII.) Tartu, 1939.

²⁵ P. Lauerma, Vatjan vokaalisointu. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 214.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1993.

käsitletud ka J. A. Sjögreni ja F. J. Wiedemanni liivi grammatikat,²⁶ mida ta nimetab just F. J. Wiedemanni grammatikaks (lk 261–263).

Liivi polüftongide akustilise mõõtmise tulemuste analüüsile on pühendatud 16 lk. Hiljem (2008) on T.-R. Viitso kuulunud seitsmeliikmelisse uurimisrühma, kes on uurinud ka liivi üksikhäälikute akustilisi omadusi.²⁷ Neid tulemusi on huvitav võrrelda formantide väärtustega, mille alusel L. Posti uuris liivi vokalismi muutusi oma väitekirjas²⁸ ja mis toetuvad Antti Sovijärvi²⁹ mõõdetud soome vokaalide formantide väärtustele. Need eri keeltest saadud mõõtmistulemused ei ole muidugi otseselt võrreldavad, muu hulgas sel põhjusel, et L. Posti tsiteeritud tulemused on saadud soome keele sosistatud vokaalide põhjal ja ilmselt ainult meeskeelejuhtidelt. Üldine järeldus on aga igal juhul see, et liivi rõhuliste silpide lühikeste ja pikkade vokaalide formandid on kõrgemad: F1 on e-l 30 % ja i-l 24 %, F2 o-l 38 %, a-l 35 %, e-l 30 % ja ä-l 8,2 % kõrgem kui A. Sovijärvi mõõdetud soome keele sosistatud vokaalidel.

T.-R. Viitso on uurinud põhjalikult ka liivi keerulist astmevaheldust (lk

²⁶ Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Johann Wiedemann. (Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften. Band II. Theil I.) St. Petersburg, 1861.

²⁷ I. Lehiste, P. Teras, V. Ernštreits, P. Lippus, K. Pajusalu, T. Tuisk, T.-R. Viitso, Livonian prosody. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 255.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 2008.

²⁸ L. Posti, Grundzüge der livischen Lautgeschichte. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia LXXXV.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1942.

²⁹ A. Sovijärvi, Die gehaltenen, geflüsterten und gesungenen Vokale und Nasale der finnischen Sprache: physiologisch-physikalische Lautanalysen. (Suomalaisen tiedekatemia toimituksia. Sarja B, XLIV, 2.) Helsinki, 1938.

294–307), mis ei ole oma olemuselt seesama kui teiste läänemeresoome keelte klusiilide ja geminaatide tugeva ja nõrga astme vaheldumine. Väga informatiivne on liivi keele erijoonte ülevaade (lk 308–355). See peatükk sisaldab ka 10 lehekülge liivi noomenite (127 tüüpi) ja verbide (50 tüüpi) muuttüüpide tabeleid.

Ühe peatüki pealkirjas on liivikeelne fraas *neitsō kuolm pi'ņņō* 'neitsi kolm koera'. Siin on kõigepealt sõna *neitst*, mille tüvelõpuline *-t* käänamisel kaob (teised vastavat tüüpi sõnad on *va'it* 'vahe', *laint* 'laine' ja *paint* 'karjus', kus *-t* küll mõnes käändes säilib). Sõna *kuolm* puhul ei lähtu T.-R. Viitso läänemeresoome algkeele rekonstruktsioonist < **kolmet*, vaid peab seda läänemeresoome algkeele ainukeseks **e*-lõpuli-seks sõnaks ega avalda oma seisukohta selle oletuse suhtes, et *-t* võiks olla pärit ajast, kui tegelik mitmusemoodustus duaali järel alguse sai. Lähtevormi **kolmet*- kasuks on tugevaid argumente peale vadja ja isuri ka soome keeles (vrd Agricola *colmet*). Handi ja ungari keele põhjal esitab T.-R. Viitso hoopis sellise rekonstruktsiooni: **kōlem* : gsg **kōlemen* > **kōlmen* >> **kolme*. Sõna *pi'ņ* ei ole tema arvamuse järgi otseselt tuletatav **e*-tüvest, vaid vormist **penei* < **penej*, milles **j* oli deminutiivsufiks ja kus on toimunud muutus **ej* > **i*. UEW rekonstruktsioonid on soome-ugri **kolme* (**kulme*) ja soomepermi (?soome-ugri) **pene*.³⁰

Liivi keele erijooni vaadeldakse ka artiklis „Possible Prehistoric Contacts of Livonian”. Lapi keelega on ühised sõna *hain* 'hein' diftong *ai* ja sõna *nanà* 'nina' 1. silbi *a* ning *järve*, *sarve* ja *talve* *a*-tüvelised vasted (< **jarva*, **sarva*, **talva*), mis liivi keeles kunagi *e*-tüvelised ei ole olnud. Saaremaa lätikeelse nime *Sāmsala* põhjal peab T.-R. Viitso võimalikuks, et sõna *sāmit* on algselt

³⁰ K. R e d e i, Uralisches etymologisches Wörterbuch. Lieferung 2, lk 174; Lieferung 4. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987, lk 371.

märkinud laplasi, kes elasid lõunaeeestlastest põhja pool. Sellega seoses oleks võinud mainida, et ka Karjalas on põhjapoolsemaid inimesi nimetatud väga sageli laplasteks.³¹ Käsitletud on ka *i*-umlauti (nt **tammi* > *täm* 'tamm'), mis on võrreldav lapi ning germaani analoogse nähtusega, ja mõningates sõnades toimunud palatalisatsiooni edasiarengut ühendiks *i* + konsonant (nt *aigā* 'serv' < **agja*). Selle nähtuse puhul oleks olnud põhjust kasutada traditsioonilist terminit *epentees*.³²

Raamatus on kuus värvilist hääliku-kaart (**kešträ-*, **nälkän*, **kurken*, **nahkan*, **lasken*, **sättek/sätten*) ja keerulised tabelid, kus on esitatud soome-ugri keelte kaashäälikumuutused ning liivi ja teiste läänemeresoome keelte ühised uuendused ning tagakaane siseküljel eraldi taskus läänemeresoome uuenduste tabel.

³¹ Диалектологический атлас карельского языка. Karjalan kielen murrekartasto. (Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 97.) Helsinki: Societé Finno-Ougrienne, 1997, kaart 2 (see teos puudub T.-R. Viitso raamatu kirjandusnimestikust).

³² L. P o s t i, Till frågan om brytning och omljud. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1948.

Teose lõpus on juubilaril asjakohane 47 aasta pikkust tööd kajastav bibliograafia (245 nimetust). Aastate 2004 ja 2007 juures mainitud läänemeresoome keelettase „Atlas linguarum Fennicarum” I ja II osa toimetuskolleegiumist on jäänud märkimata Seppo Suhonen. Kasutatud kirjanduse loetelu on mahukas, 18 lehekülge, aga mõningaid täiendusi saaks ikkagi esitada.

Tiit-Rein Viitso juubeliraamat on väga sisukas teos. Selles avaldatud uurimused põhinevad olulisel määral tema enda keeletekspeditsioonidel, eriti vadja, vepsa ja liivi keele puhul. Teos on hea käsiraamat teadlastele, aga õpikuna kasutamiseks liiga raske. Väga harvad teadlastest saavad oma tähtpäevaks kokku panna nii esindusliku uurimuste kogumiku.

SEPPO SUHONEN

Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud

VÄINO KLAUS